

Kulturhistoriens genkomst

AF

PALLE OVE CHRISTIANSEN

Kulturhistorie handler om menneskers liv.¹ For eksempel om folks opfattelser af deres praksis og den verden, der omgiver dem. Det er en historie, der gerne beskæftiger sig med forskellene i det almindelige. Med det, som ikke umiddelbart rager op, men som til gengæld gør tilværelsen til noget meningsfuldt for mennesker.

Kulturhistorien har i de senere år været inde i en alsidig udvikling – dog ikke i større omfang i Danmark. Det kan virke besynderligt, at den i sin nye form har haft svært ved at trænge igennem i den gamle kulturhistoriker Troels-Lunds fædreland. Det har sandsynligvis at gøre med vor faghistorie, hvor empirismens og positivismens lærefædre har haft et længere liv end i de fleste andre lande. Så sent som i efteråret 2006 kunne Thyge Svenstrup under forsvaret af sin doktorafhandling om Erik Arup ligefrem hævde, at den danske, radikale – empiristisk/positivistisk prægede² – historietradition fortjente *større* opmærksomhed, end den i hans øjne får.³ Ved et blik i flere hæfter af *Historisk Tidsskrift* kunne Thyge Svenstrup have beroliget sig med, at arven fra Arups hovedlærer, Kristian Erslev, absolut er levende, i det mindste i hans egen by.⁴ Samme indtryk ville han kunne få ved at lytte til mange undervisningsdiskussioner og universitetsfrokostdrøftelser.

¹ Jeg takker Peter Henningsen, Henrik Horstbøll, Mads Mordhorst, Caroline Nyvang og Ulrik Langen for kommentarer til artiklen, om end ansvaret er mit eget.

² Jf. Manniche 1981: *Den radikale historikertradition*, specielt kap. 1.

³ Svenstrup 2006: *Arup – En biografi om den radikale historiker...* Forsvaret på Københavns Universitet d. 6. oktober 2006.

⁴ Jeg henviser særligt til meningsudvekslingen mellem Bent Egaa Kristensen og Dorthe Gert Simonsen efter hendes ph.d.-afhandling: *Tegnets tid* fra 2000 og specielt hendes artikel fra 2001: »Tegn og iagttagelse«. BEK's første reaktion er fra 2002: »Historisk metode og tegnets analytik«. Derefter følger et svar fra DGS i *HT 2002*, 2 samt et gensvar fra BEK og en slutreplik fra DGS. Imellem DGS's første artikel og BEK's reaktion fandt en kortere debat sted mellem Sebastian Olden-Jørgensen (»Hvad er kildekritik?«) og DGS i *HT 2001*, 2.

Det er demokratisk og institutionelt værdifuldt, at forskere fortsat kan føre debatter om Erslev og Arup. Det er også et tegn på, at historie i Danmark overvejende er et fag præget af kontinuitet, som nogle har udtrykt det.⁵

Jeg tror imidlertid også, at den form for kontinuitet kan være hæmmende for disciplinens evne til at forny sig i en international verden, blandt andet inden for det brede kulturelle felt. I det større udland har en ny form for kulturhistorie under betegnelser som *Alltagsgeschichte*, historisk antropologi, mikrohistorie og *New Cultural History* i adskillige år været både hyldet og kritiseret. Genren er på flere områder en udløber af *Annales*-traditionen og en tidlig fransk interesse for *mentalités*, men stod oprindeligt også i gæld til E.P. Thompsons opgør med ortodoks marxisme. Senere har det, der i fagligt slang kaldes for *the linguistic turn*, også påvirket kulturhistorien. Alligevel har den ikke sat sig rigtigt igennem i Danmark, hvorimod svenske historikere har publiceret kraftigt inden for genren. Redaktøren af det svenske *Historisk Tidskrift*, Lars M. Andersson, skrev i 2005 i sin indledning til et temanummer om 'politisk kultur', at »Den 'kulturella vändingen' har avsatt tydliga spår inom svensk historieforskning på senare år, inte minst i form av ett intresse för aspekter av den politiska historien som inte tidigare beaktats.«⁶

Grunden til, at kulturhistorien fylder så forholdsvis lidt i Danmark, kan naturligvis være, at mange danske historikere stiltiende skulle være af den opfattelse, at for stor fokusering på hverdagsliv og kulturel betydning vil romantisere fortiden, at for megen opmærksomhed på fortrykte grupper i historien kan sløre det generelle, og at mikrostudier fx nemt ender i eskapisme. Den form for indvendinger kendes fra det større udland, men har desværre ikke været meget fremme herhjemme, selv om de sandsynligvis eksisterer.

I Danmark ser kulturhistorie tillige ud til at være omfattet af forestillinger, der imidlertid sjældent formuleres skriftligt, og som det derfor er vanskeligt at henvise til. Det kan fx dreje sig om, at historisk kulturforskning ikke er »rigtig historie«, fordi den ikke er almindelig (i Danmark), at selve interessen for kultur er udtryk for subjektivistisk viden-skab, og at de nye kulturhistorikere svigter de mere materialistiske histo-

⁵ Jf. Bjørn 1997: »Dansk faghistorie mellem Apollo og Minerva«. Hermed mente han en bærende konsensus i faget fra Erslev og frem. Fordi forskere ikke underkaster sig den danske, radikale tradition som absolut autoritet, kan man godt anerkende den. De fleste fagfolk betragter næppe spørgsmålet som det pt. mest presserende, hvad også er mit standpunkt.

⁶ Andersson 2005: »Redaktören har ordet«, s. 371. Der kan endvidere henvises til den store svenske kulturhistorie i otte bind, som i øjeblikket er under udgivelse, og hvor et utal af forskere medvirker: Christensson 2004- red: *Signums svenska kulturhistoria*.

rieidealer, som mestendels bærer faget. Man kan også høre den nye kulturhistorie omtalt som svært forståelig på grund af teoretisering, samtidig med at andre kritiserer den for narrativitet og flirt med litterær fiktion. Det er ikke altid nemt at forene indvendingerne. De nævnte opfattelser er imidlertid alle fremkommet på møder og i mundtlige meningsudvekslinger. Hvis væsentlige punkter har undgået min opmærksomhed, er det fordi kritikken ikke er blevet til en egentlig faglig debat i Danmark.⁷

Selv om indvendingerne sjældent har skriftlig form, bør de tages højtideligt som udtryk for skepsis. Derom handler de følgende sider. Inden for udvalgte områder vil jeg redegøre for, hvad det er, i det mindste noget af kulturhistorien har på hjerte.⁸ Det vil sige, hvad der i mine øjne fortsat har relevans og praktisk brugbarhed, selv om den nye kulturhistorie internationalt ikke længere er så ny, som den har været. Jeg må nødvendigvis nøjes med at tale på egne vegne, og jeg ved, at der findes fagfolk, som har andre opfattelser.

Reaktion mod abstrakt modernisme

Selv om der eksisterer forskellige fagretninger inden for den nye, kulturelle historie er der også fællestræk. De har vist sig i det opgør med ekstrem, modernistisk historie, som i flere fagmiljøer har fundet sted i den seneste generation. Kort fortalt startede den modernistiske historie med det progressive oprydningsarbejde inden for 1800-tallets idealistiske historietradition, udviklede sig senere i strikt empiristisk retning for i 1900-tallet at forsøge at videnskabeliggøre faget gennem større eller mindre indlån af teorier og begreber fra samfundsvidenskaberne, og ofte de hårde af slagsen.⁹ I denne proces vandt faget megen ny indsigt. Men disciplinen indskrænkede samtidig sit empiriske emneområde i prioriteringen af politik og en økonomisk baseret samfundsbeskrivelse. Der blev lagt afstand til de mere anonyme mennesker, og hvad man kan

⁷ Det tætteste man kommer, er en 15 år gammel kritik fra Bernard Eric Jensens side af en del af historikermiljøet omkring *Den jyske Historiker*, hvad afstedkom et ekstranummer, 'Det kulturhistoriske Opbrud' (1991). Debatten fik desværre overvejende karakter af en intern dansk uenighed, primært om hvorvidt kulturhistorien giver en bedre helhedsforståelse end den materialistisk orienterede samfundshistorie. Altså at lade den ene store historieramme afløse af en anden. Internationalt var dette ikke den primære pointe i den ny kulturhistoriedebat. Se Jensen 1990: »Kulturhistorie ...«

⁸ Det følgende må betragtes som en elementær oversigt. Enkelthed har været prioriteret i forhold til kompliceret detaildediskussion, som erfaringsmæssigt hurtigt afsporer hensigten.

⁹ De samfundsvidenskabelige indlån skete først ret sent i Danmark i forhold til flere andre lande.

kalde for livet i almindelighed.¹⁰ Det blev anset for mindre videnskabeligt.

Indvendinger efter 1970 mod den modernistiske historie kan i grov form sammenfattes i tre hovedpunkter: Den voksende kritik af de såkaldt store historier – ofte repræsenteret ved den gamle, mandlige elite – fremholdes gerne som en første markør for, at noget nyt var undervejs. Et skæringspunkt var den franske filosof Jean-François Lyotards skepsis over for de historiske metafortællinger, som han mente alt for ukritisk videreførte 1800-tallets fremskridtstro.¹¹ Det kunne fx være historien om naturvidenskabens ubetingede fremskridt, industrialismens moderniseringsoptimisme eller demokratiets stadig højere udvikling. I den store historie har udviklinger gerne en retning, som det kan være svært konkret at genfinde, hvis man ikke vælger at se bort fra de mindre entydige træk. Flertydighederne hører som bekendt i lige så høj grad med til historien, der sjældent optræder enkelt eller kulturelt homogen. Den store historie kræver så alvorlige fravalg, at man må spørge, om den selv vil kunne stå for den metodiske stringens, som den i 1800-tallet havde været med til at udvikle.

Det andet træk i bruddet med modernismen var en voksende skepsis over for de doktriner, som de store teorier hviler på. Gennem 100 år havde forskellige ismer og større teoretiske modeller afløst hinanden i samfundsvidenskab og humaniora. De viste sig ikke at være så objektive og modsigelsesfri, som de selv hævdede, og dele af dem kunne af logiske grunde ikke bare forenes. Stadig flere forskere fandt, at de magtfulde teorisystemer hver for sig var for utilstrækkelige til at kunne stå alene. Spørgsmålet var også, om tilværelsen virkelig var af en så entydig karakter, at den lod sig beskrive gennem én stor teori. Historien var ikke specielt sammenhængende, og det var vanskeligt at efterspore én bestemt logik i samfundsudviklingen. Efter marxismen og verdensstrukturhistorien har de totale teorier ikke været populære. Kun dele af strukturalismen i form af litterær semiotik og post-strukturalisme ser i dag ud til fortsat at værdsætte modernismens teorisprog inden for humaniora.¹²

For det tredje blev der sat spørgsmålstegn ved det videnskabssprog,

¹⁰ Jf. Christiansen 2000: *Kulturhistorie som opposition*, s. 30ff. Bruddet kan også tydeligt ses i emnevalget for afhandlingerne i *Historisk Tidsskrift*, hvis man sammenligner de første 25 årgange med tiden efter ca. 1880.

¹¹ Lyotard 1990 (1979): »The Postmodern Condition«, s. 330ff.

¹² Dette forbehold over for den tidligere optimistiske teoretisering i humanistiske fagmiljøer bør i mine øje ikke føre til afvisning af overordnede refleksioner. Teoretiske perspektiver kan godt bruges forstandigt i arbejdet, uden at stoffet eller læserne behøver at lide under forsøgene.

der havde sneget sig ind i humaniora gennem natur- og samfundsvidenskaberne. Dette sprog havde ofte erkendelsesmæssigt rod forskellige steder, men var gerne bundet op i teorier fra biologi, økonomi, politik og sociologi, uden at de historiske forskere altid var bevidste om det. Kritikken af det tilsyneladende objektive videnskabssprog havde sandsynligvis forbindelse med *the linguistic turn*, som problematiserede den umiddelbare (neutrale) forbindelse mellem et fænomen eller en ting og et bestemt sprogligt udtryk. Siden empirismens store tid havde forskerne stort set anvendt sproget som et rent beskrivende redskab, men dette blev yderligere problematisk efter indlånene af de *science*-prægede begreber. Kritisk vurderet besad begreberne ikke altid større videnskabelig eksakthed.¹³ Gennem deres indbyrdes relationer skabte de selv en virkelighed, der måske sagde mere om forskernes fagverden end om den historie, begreberne skulle anskueliggøre. Forfølges argumentet til dets grænse, gælder det for alt sprog: Ordene refererer primært til andre ord, og kun det, som ordene kan udtrykke, lader sig sige. Hvis historie imidlertid ikke skal fortabe sin – umulige og nødvendige – egenart, som beretter *om noget*, er forskerne nødt til at forvalte dette altid nærværende sproglige problem på en reflekteret måde. Blandt andet ved at omgå begrebsmæssig abstraktion med varsomhed.

Man skal endvidere være opmærksom på, at mange af de metodologiske indvendinger mod makrohistorien og den socialvidenskabelige tilgang til faget også var baseret på en politisk farvet kulturkritik og en sympati med de udstødte i historien.¹⁴ I udlandet kom flere af den nye kulturhistories repræsentanter fra økonomisk historie, marxisme samt den kvantitative retning inden for *Annales*-traditionen og havde et godt kendskab til det, de vendte sig imod.¹⁵ Det gjaldt blandt andet forskere som E.P. Thompson, Natalie Zemon Davis, Emmanuel Le Roy Ladurie og Hans Medick. På mange områder var der tale om et selvopgør.

Disse og andre kulturinteresserede forskere ville i stedet udvikle en historie, der var i stand til at beskrive menneskelig praksis som relative helheder, og en forskning, som tog folks oplevelser og anskuelser alvorligt, i stedet for at se bort fra dem, fordi de ikke havde nogen plads i teo-

¹³ Nogle naturvidenskabsfolk, som fx geologen, dir. for Forskningsstyrelsen Jens Morten Hansen, har også påpeget forholdet. Hansen hævder, at naturforskere ofte uden større refleksion henter deres begreber ud af en »floskelbank«, hvad ofte ikke befordrer formidlingen, men derimod stiller sig i vejen for præcis tænkning og formulering. Se interviewet med ham af With 1996: »Tal dansk...«, s. 5.

¹⁴ Også kort påpeget af Iggers 1997: *Historiography ...*, s. 102.

¹⁵ Enkelte har selv været inde på denne ofte snørklede vej. Se fx Sabeian 1976: »Verwandtschaft und Familie ...«; Davis, Natalie Zemon 1981: »The Possibilities of the Past«. Om Ginzburg, se Luria & Gandolfo 1986: »Carlo Ginzburg...«.

risystemerne eller i den store historie. Man rakte ud efter de hidtil tavse grupper i historien. Det var således ikke en maskinstorm, der fandt sted over for den hidtidige forskning. I de mere praktisk orienterede miljøer blev teorierne helt elementært kritiseret, fordi de ofte ikke kunne bringes til at respektere den historiske mangfoldighed. Ligesom de abstrakte begreber blev mindre attraktive i takt med, at forskerne indså, at begreberne i deres generalisering kom til at stå i vejen for forståelsen af stoffets diversitet. Det samfundsvidenskabelige vokabularium, som i første omgang fremstod som forførende og afklarende i forhold til det historiske materiale, kom i anden hånd til at virke forenklende eller forvirrende.

Det skete nogenlunde samtidigt inden for flere humanistiske og blødere, samfundsvidenskabelige discipliner. Denne nye orientering mod tilværelsens kompleksitet og besindelse over for overdrevne begrebsfremstillinger blev af nybrudsfolkene betegnet som en bevidst bevægelse fra høj til »lav tænkning«. ¹⁶ Det var i realiteten mere et fagligt sundhedstegn end det modsatte. De nye, kulturelt orienterede historikere ønskede ikke at gøre de humanistiske discipliner mindre faglige eller videnskabelige, som det nogle gange opfattes, men først og fremmest at gøre dem mere forskningsmæssigt redelige. Det vil sige at beskæftige sig med det, de humanistiske forskere var bedst til, og som i størst mål vitaliserede deres materiale.

Genhumanisering af historie

Kulturhistorie er både et godt og et dårligt begreb til at betegne denne hensigt. Det er godt, fordi ordet er enkelt. Samtidig er det utilstrækkeligt til at dække intentionerne i den kulturorienterede del af de senere års nybrud i megen international historieforskning, herunder interessen for at sammentænke ellers adskilte domæner som fx videnskab, kunst, it-udvikling, mad og personlig adfærd. ¹⁷ I mangel af bedre skal jeg dog benytte ordet kulturhistorie eller ny kulturhistorie, men vil samtidig påpege, at 1970'ernes og 80'ernes historiske antropologer eller 1980'ernes og 90'ernes tyske mikrohistorikere ikke opfattede sig som egentlige kulturhistorikere. Ret beset forsøgte begge disse forskningsprofiler at anvende en modernistisk antropologisk teori og metode til at

¹⁶ Denne vending stammer egentlig fra filosofien, men blev overtaget i flere fagvidenskabelige miljøer.

¹⁷ Man kunne også endnu en gang, som set flere gange i de seneste 100 år, benytte vendinger som 'moderne' eller 'ny' historie, jf. Pallares-Burke 2002: *The New History*, s. 2. Disse formuleringer har imidlertid mest været brugt om den forskning, som 'den kulturelle vending' i dag opfatter som traditionel.

generobre det menneskelige helhedsperspektiv i lille skala. Et perspektiv, som andre dele af historien havde distanceret sig fra til fordel for enten mere specialiserede eller generaliserende beskrivelser.

Derfor er det mere rigtigt at betegne det ny som en ændring i perspektiv i forskningen end som blot en addering af begrebet kultur til andre aspekter i historisk fremstilling. Forskydningen i perspektiv består kort fortalt i ikke at tage noget for givet, men at se kultur som det meningsdannende i stort set alle former for menneskeligt liv. Fx ikke automatisk at tænke i formelle kategorier og institutioner – som kongedømme, den demokratiske stat, socialforvaltning eller indvandrerlovgivning med deraf afledte kildefonde – og i stedet se på, hvad der til forskellige tider har bundet mennesker sammen i samfund i nogle givne magtmæssige, naturmæssige og historiske rammer. Fornuftige forskere ved naturligvis, at mennesker til alle tider har indgået i forskellige sociale fællesskaber, men de politiske og kulturelle forudsætninger problematiseres ikke altid. Derved kommer man ofte til at beskrive fortidige sociale former ud fra en senere tids kulturelle rationale. Fortiden bliver nemt fremstillet gennem en autoritativ anskuelsesmåde, der bevæger sig ovenfra og ned. Dermed fremstår skildringen tit udvendig og undertiden etnocentristisk, selv om det måske ikke har været forfatterens hensigt. Med fare for overforsimpling kan man sige, at her adskiller det klassiske etnografiske indefra-perspektiv sig fra det hyppigst anvendte historiske. Men det er ikke indbygget i historiefaget, at det absolut skal forholde sig sådan. Det kommer alene an på, hvilken historie man vil skrive.

Her er det, at de nye kulturhistorikere prioriterer anderledes end tidligere. De skriver primært for menneskene, og søger at udvikle stadig bedre indsigter i kultur og samfund, ofte gennem analyser af mellem-menneskelige relationer i konkrete miljøer. Ulrik Langens bog *Revolutionens skygger*, som handler om franske emigranter i København efter 1789, indeholder fx flere lag af information, hvoraf ét er de enkelte flygtnings egne stemmer. Det var folk, som fortalte myndighederne historier af mange slags. Hovedspørgsmålet er ikke, om det præcist var sandt, hvad de fortalte – hvad selv samtiden havde det største besvær med at finde ud af. Det er mere frugtbart at betragte folks vidnesbyrd som deres egne – tilrettelagte – fortællinger om menneskelig forfølgelse for godt 200 år siden, om oplevelsen af at være en fremmed i Danmark og om mentalt at være til i både Frankrig og i København.¹⁸ På den måde får vi noget nyt at vide.

¹⁸ Langen 2005: *Revolutionens skygger*.

Tværfaglig orientering er som regel altid gavnlig, og det er ofte fascinerende at kende til nogle af samfundsvidenskabernes analytiske indfaldsvinkler. Generelt er kulturhistorikerne imidlertid forbeholdne over for entydigt at betragte historiedisciplinen som samfundshistorie eller at udvikle faget mod en *social science*-orienteret historie, hvad nogle forskere mener vil være en redning for det noget diffuse fagområde. De mere kulturorienterede historikere ser hellere historie styrket og udviklet som én af grundpillerne i humaniora. Disse forskeres emner er ofte forskellige, men i deres faglige referencerammer er der en vis fælles interesse for 1) menneskelig kultur, 2) nedefra-perspektiv (og ikke kun oppefra-perspektiv), 3) helhedssyn, 4) dagligliv og 5) ofte en narrativ fremstilling. I det følgende vil der kort blive redegjort for, hvorfor det forholder sig således.

Det brede kulturbegreb

Interessen for kultur kan tilsyneladende føres tilbage til renæssancens humanistiske perspektiv og i mere moderne skikkelse til Jacob Burckhardts store kulturhistorie om netop renæssancen.¹⁹ Med enkelte undtagelser var arven fra Burckhardt tydelig i det meste af 1800-tallets og også i meget af 1900-tallets kulturelle historie. Imellem denne ældre kulturhistorie og den såkaldt nye kulturhistorie eksisterede der imidlertid et brud i opfattelsen af, hvad kultur består i. I den ældre kulturhistorie fremstår kultur ofte som særlige kvaliteter i litteratur, arkitektur og kunst, samt i, hvad vi i dag vil kalde for design inden for fx inventar, redskaber og smykker. Her tilbageføres vor tids æstetiske forståelse af, hvad der i almindelighed er kultur, på tidligere epoker.²⁰ De ældre kulturhistorikere berigede i høj grad historien ved at skrive om brugen af disse kulturelle manifestationer, gerne i et udviklingsperspektiv. Kultur blev betragtet som noget, der konkret kunne peges på – det øvrige blev overladt til åndshistorikerne, hvis det ikke direkte blev ladet helt ude af betragtning.²¹ Denne objektfokuserede kulturopfattelse genfindes stadig i statslig kulturpolitik, og benævnes ofte mindre smigrende som fin-kulturen.

I den nyere historie fra 1970'erne blev kultur betragtet mere dynamisk, og som noget mennesker på forskellig måde både handler ud fra

¹⁹ Burckhardt 1987: *Renæssancens kultur i Italien*. Originaltitel: *Die Kultur der Renaissance in Italien*, 1860.

²⁰ Jf. også Sandmo 2002: »Gammel og ny kulturhistorie« s. 116.

²¹ Der er derfor ikke noget at sige til, at den ældre kulturhistorie i dag ofte betragtes som havende nogen slagside over mod det håndgribelige.

og hen ad vejen omformer i deres daglige omgang med hinanden. Begrebet forbindes gerne med menneskers egne erfarings- og opfattelsesformer, som for øvrigt langt fra er særligt homogene eller sammenhængende. Sådanne opfattelser kan af gode grunde ikke altid ses, men er indlejret i det folk gør og strides om i forhold til andre mennesker. Der er nødvendigt at kende til forskellige menneskers måde at danne mening på, hvis man vil forstå, hvorfor de handler og taler, som de gør. Det er baggrunden for, at folks præferencer inden for god eller dårlig smag, medieflader, boligform, politik og inventar samt deres brug af disse elementer i dagligdagen hører med til en nutidig kulturhistorikers interesseområder. Ikke som tidligere ud fra et civilisationshistorisk synspunkt, men på baggrund af interessen for forklaring af menneskelig forskellighed.

Dette ændrede syn på kultur har rødder, som går tilbage til før Burckhardt, det vil sige til brydningen mellem den sene oplysningstid og romantikken. Indtil da satte ingen spørgsmålstegn ved, at det var de dannede, der gennem deres individuelle kultivering besad, hvad vi i dag vil kalde for kultur og som gennem deres udøvende elite også videreudviklede den. I 1770'erne mente den tyske filosof Johann G. Herder imidlertid at have fundet ud af, at alle mennesker var i besiddelse af kultur. Han talte ikke om civilisationen eller kulturen i bestemt form, men derimod om menneskelige forskelle – det vil sige kulturer – i flertal. Begrebet blev bredt ud, så det ikke kun henviste til de dannede befolkningsgrupper, men også til bønder, håndværkere og tjenestepiger, som måske ikke kunne læse og skrive.²² Overalt i Europa eksisterede der tilsyneladende på samme tid indbyrdes forskellige kulturer, uden at man med rimelighed kunne hævde, at den ene var bedre end den anden. Al oplevelse og vurdering af kultur og æstetik måtte betragtes som afhængig af tid og miljø. Her formuleredes for første gang det brede, beskrivende kulturbegreb i forhold til den universelle, værdiorienterede kulturopfattelse.²³

Den senere tids kulturanalytiske forskning har særligt kunnet bruge Herders relativisering af begrebets elementer: Hans grundlæggende syn

²² Jf. Johan G. Herder 2002: *Endnu en historiefilosofi...*, s. 57f. Originaltitel: *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*, 1774.

²³ Næsten samme opfattelse ses hos Montaigne, men fra Herder er der en nogenlunde – om end snørklet – kontinuitet frem til i dag. Se også Henrik Horstbøll 1999: *Menigmands medie*, s. 744. For en oversigt, se Fjord Jensen 1988: Det dobbelte kulturbegreb. – Mennesker med fælles sprog, skikke og historie kaldte Herder for en nation, et begreb, som i denne betydning af ordet i 1800-tallet skulle få sprængfarlig politisk betydning. Nyere studier har vist, at kulturerne imidlertid ikke var nær så stabile, som Herder troede, og at de ikke altid dannede særligt sluttede helheder.

på kultur(er) som forskelle i forhold til hinanden og hans påpegning af, at der ikke gives objektive kriterier for at hævde, at den ene er finere end den anden.²⁴ Denne brede opfattelse af kultur som forskellige måder at leve på, som står i tydelig kontrast til de æstetiske betragtningsmåder, har i dag vundet udbredelse under betegnelsen det antropologiske kulturbegreb.²⁵ Mange antropologer vil sandsynligvis ikke vise større begejstring for den hæder, der egentlig er blevet faget til del. Den moderne, samfundsorienterede antropologi havde i mange år et ambivalent forhold til det gamle, vege kulturbegreb. Nogle antropologer har i efterdønningerne af de seneste ti års såkaldte kulturalisme og subjektivisme forsøgt at udvikle kulturperspektivet i analytisk retning, hvilket imidlertid ikke altid har virket smittende på omgivelserne. Nabodisciplinerne har set stort på denne debat i antropologien,²⁶ og har taget det til sig, som i hvert fald mange opfatter som »det antropologiske kulturbegreb«. Sandsynligvis fordi det i sin gamle, etnografiske betydning kan bruges til at respektere forskelligheder på tværs af fx etnicitet og politik, og fordi det kan referere til normer og synspunkter og ikke kun til mere manifesterede genstande, sange og skikke.

Der eksisterer talløse afhandlinger om, hvordan kultur bør opfattes. Om kulturen befinder sig i folks hoved, om den kun er indeholdt i de symboler, de kommunikerer igennem, eller om den udelukkende *er* i kraft af, hvad den gør ved mennesket. En del af den nye kulturhistorie har været optaget af, hvordan grundlæggende kategorier og forestillinger i samfundet er kulturspecifikke og historisk udviklet; et synspunkt der ofte forbindes med Michel Foucault.²⁷ De ovenfor omtalte perspektiver på kulturen er imidlertid tilstrækkelige til, at forskere inden for de historiske fag kan orientere sig i de to grundsynspunkter i synet på kultur, der hyppigst forekommer i kulturhistoriens historiografi.

Historieforskeres brug af det nyere kulturelle perspektiv ses i studier af mange slags. Inden for international økonomisk historie, som længe

²⁴ Denne relativistiske betragtning blev længe anset som kulturforskningens adelsmærke. Problemet kan imidlertid være, at forskeren i sin tolerance mister sin kritiske holdning til for eksempel menneskelig nedværdigelse eller bestialitet hos en studeret befolkningsgruppe. Denne kulturopfattelse må ikke drives så langt, at den fører til blindhed. Den er et redskab til at skærpe opmærksomheden over for kulturelle forskelle og ligheder – og et middel til ikke på forhånd at betragte egne normer som de eneste rigtige.

²⁵ Jf. Le Roy Ladurie 1986 (1975): *Montaillou*, s. 164. Betegnelsen bruges også i dagens Danmark.

²⁶ Se *Current Anthropology*, 1999, Special issue: Culture – a Second Chance?

²⁷ Dette er i kulturvidenskabelig forskning ikke længere den helt store nyhed. Det ekstreme kultursynspunkt fører nemt til, at alt betragtes som kultur, hvad erkendelsesmæssigt ophæver den ellers positive hensigt.

var optaget af produktion, har der i de senere år vist sig en interesse for konsumtion, det vil sige, hvordan folk forbruger, og hvilke ofte uforudsigelige mønstre, der kan spores i konsum, særligt i det forbrug, der finder sted ud over de mest elementære fornødenheder. Her kræves kendskab til menneskers kulturelt prægede præferencer, og hvordan de selv virker som »kulturbyggere« gennem de ting, de omgiver sig med og forbruger i stadig nye kombinationer. Både historikere og sociologer har taget del i denne debat.²⁸

Kulturperspektivet kan ikke kun åbne for nye forskningsperspektiver; det kan også afsløre ældre, kulturblinde betragtningsmåder. Peter Henningsen har i sin afhandling *I sansernes vold* blandt andet gjort op med flere generationers forskning, som i mangel af interesse for historisk folkekultur ukritisk har videregivet oplysningstidens og senere eksperter næsten konsekvent negative syn på almuens måder at være bønder på. De blev generelt anset for at være fortidsorienterede, forandringsangste, dorske, ukyndige og udstyret med ringe åndsevner. Henningsen viser i eksempel på eksempel, hvordan bøndernes tænke- og handlemåder var indskrevet i en anden erfaringsverden og omverdensfortolkning end regeringens.²⁹ Tager man folks praksis alvorligt og anskuer den i forhold til deres nære vilkår, viser den sig ofte at indeholde sine egne rationaler, som den kulturblinde iagttager sjældent vil opdage.

Den kæntring i kulturanalysen, der finder sted, når forskeren ikke kun spørger, hvad kultur udtrykker, men hvad den »gør« eller udvirker i samfundet, forklares i introduktionskapitlet til antologien *Ritualernes magt*.³⁰ Vægten flyttes fra det kulturelle tegn i semiotisk forstand til den samfundsmæssige praksis, og i *Ritualernes magt* gennemspiller forskellige forskere temaet med eksempler fra Frankerriget til mindeceremonierne i Ryvangen. Til eksempel viser Sebastian Olden-Jørgensen, hvordan tilsyneladende ødselhed i ceremonier og ydre præsentation i den ældre enevældes Danmark ikke blot var et udtryk for overdådig smag og kultur, men også var med til at gøre den nye magt anerkendt gennem social synlighed. Magtens iscenesættelse er i mindst lige så høj grad et instrument til indflydelse som de traditionelle magtmidler, både internationalt som blandt de hjemlige undersætter.³¹ Endnu mere direkte påviser Kim Esmark, hvordan Skt. Martins kannikkers dramatiske brug af religiøse ritualer i 1100-tallets Frankrig var i stand til at løse en kon-

²⁸ Se fx McCracken 1990: *Culture and Consumption*; Roche 2000: *A History of Everyday Things*; Paterson 2006: *Consumption and Everyday Life*.

²⁹ Henningsen 2006: *I sansernes vold*, specielt kap. 27-32.

³⁰ Langen 2002: »Ritual, symbol, tekst og praksis...«

³¹ Se bidraget i Langen 2002 samt Olden-Jørgensen 1997: »At vi maa frycte dig af idel kjærlighed«.

flikt med ridderen og herren af Sainte-Maure, som uden ret havde opkrævet afgifter af nogle beboere under kirken. Kannikkerne greb til såkaldt relikvieydmygelse, hvor krucifikser blev lagt på jorden og torne-grene placeret omkring indgangen for at vise den tort, der var overgået kirken. De bønfuldt både Gud om at gribe ind og appellerede til ridderen om i egen interesse at vise kristen ydmyghed og forsoning – et pres, som ridderen til sidst ikke kunne modstå.³²

Nedefra-perspektiv

Kulturhistorikernes interesse for ikke kun at se historien oppefra, men også fra almindelige menneskers synsvinkler, går langt tilbage. Opgøret skal betragtes i perspektiv af den gamle preussiske skoles politiske statsfokusering i 1800-tallet og i forhold til, hvordan den internationale socialhistorie i midten af 1900-tallet ofte blev mere befolket af statistikker og strukturer end af socialt liv. Drives kritikken for langt, kan den imidlertid også komme til at bide sig selv i halen. Hvis alt kun ses nedefra, afløser den ene ensidighed blot den anden. Ord som nedefra eller indefra bør imidlertid ikke aflede opmærksomheden fra, at interessen udspringer af ønsket om større historisk alsidighed gennem brug af et anderledes perspektiv eller et bevidst »skævt« blik. Ligesom den bogstavelige læsning af et dokument ikke udelukker forskerens interesse for dets underforståede sprog og symbolik.

Den britiske historiker E.P. Thompson var fra 1960'erne til 1980'erne en central person i debatten om den engelske arbejderbefolknings levevilkår og eventuelle klassebevidsthed på både stort og lille niveau. Blandt mange marxistisk inspirerede forskere blev det endvidere diskuteret, hvorvidt arbejderens bevidsthed afspejlede, hvad der i det interne fagsprog kaldtes for klassens objektive, økonomiske relationer. Thompson brød efterhånden med en del af ortodoksien på en måde, som fik følger i arbejderforskningen i mange lande. I stedet for at tro mest på teorien og betragte befolkningen fra doktrinen synsvinkel vendte han perspektivet om. Han spurgte, hvor langt man kunne komme ind på arbejderens faktiske måder at ræsonnere på, hvis man så deres verden indefra. Han demonstrerede, at dette faktisk var muligt, og det gav ganske andre resultater. *The Making of the English Working Class* fra 1963 er stadig et hovedværk inden for genren, hvor forfatteren anskueliggør, at selv klasses tilhør ikke er noget som bare 'er der' under givne omstændigheder, men noget som eventuelt udfolder sig gennem

³² Esmark 2002: »Selvfornedrelsens strategier.«

gensidige, politiske erfaringer. Også økonomiske relationer udledes altid i kulturelle udformninger og ikke kun politisk eller materielt. I anden sammenhæng fortalte Thompson, hvordan han havde søgt inspiration i folkløse, antropologi og ukonventionelle kildetyper for at kunne skrive en anderledes form for historie.³³

Nedefra-perspektivet og indefra-synspunktet prøver at respektere, at mennesker oplever tilværelsen og dens fænomener i deres egen optik, alt efter hvem de er, og hvor i samfundet de befinder sig. Verden er ikke bare objektivt til stede. Derfor blev marxismens forestilling om arbejdernes eventuelle falske bevidsthed også kritiseret. Den tog ikke hensyn til befolkningens situationelle vilkår og anderledes perspektiv. Dette er vigtigt, hvis historikeren forpligter sig på ikke kun at være modelbygger, men også at være den, der konkret er i stand til at redegøre for samfundets historiske differentiering i grupper, erfaringsdomæner eller etniciteter, med hver deres forståelse af forholdene.

Det var fx baggrunden for Lutz Niethammers og andre tyske historikers interviews med mænd og kvinder om deres oplevelse af minearbejdet i Ruhr-området i 1930'erne. Forskerne brugte ikke beretningerne til en realistisk rekonstruktion af fortiden, men var primært interesserede i, hvad folk huskede, hvordan de havde erfaret deres liv og senere reflekterede over det.³⁴ Hvad var det, der på forskellige tidspunkter betød noget for dem, lige meget hvordan vilkårene »reelt« havde været? Tidsrummet omfattede på den store skala både omstændighederne under Weimarrepublikken, NS-perioden, verdenskrigen og det nye Tyskland. Lidt på samme måde forholder det sig med de kritiske refleksioner, der er fremkommet over for strukturhistorien og den i starten så beundrede *Gesellschaftsgeschichte*, initieret af Hans Ulrich Wehler og Jürgen Kocka. Selv om megen af denne forskning har givet ny erkendelse, forblev den oftest en mennesketom historie, som ikke var interesseret i, hvordan folk selv oplevede de strukturer, som forskerne demonstrerede, at de havde været underlagt.

Omkring 1980 drejede en del af den historiske antropologi og mikrohistorien resolut makro til mikro. Det resulterede i første omgang i historiske undersøgelser af ellers næsten upåagtede aspekter i samfundslivet og senere i en helt ny analyse- og fremstilling i form af en slags lokalstudier på historisk materiale. De mindede mere om etnografiske undersøgelser af små samfund end om konventionel lokalhistorie. Selv om fokus var på det nære liv, og hensigten ofte var at komme tættere på,

³³ Thompson 1979 (1963): *The Making...*; Samme 1976: »Folklore, Anthropology...«

³⁴ Niethammer 1983: *Lebensgeschichte und Sozialkultur ...*

end den klassiske socialhistorie formåede,³⁵ trak en del af disse undersøgelser som nævnt på modernistisk antropologisk analyse og begreber. Andre studier prioriterede derimod bevidst en fortolkende analyse og var ofte mere narrative i deres fremstillingsform. Hans Medick og Carlo Ginzburg er berømte repræsentanter for de to profiler.³⁶

De nye, kulturelle aspekter, som tværfaglige forskere fra 1970'erne kastede sig over, omfattede i Danmark fx familiens form, funktion og emotionelle indhold, synet på magi og hekseri, betydningen af fattigdom, folkelige opløb, kvinders skjulte liv, minoriteter, sport og mandighed, forbrydelse og straf, barndom, race og hygiejne samt opfattelse af sygdom.³⁷ I nogle miljøer kunne stemningen i 1980'erne være nærmest euforisk over de nye muligheder, der viste sig gennem decentralisering af forskerblikket. Ret beset havde den førmoderne historie dog beskæftiget sig med flere af de samme emner, om end på mindre systematisk vis. Forskellen var, at forskerne nu ofte hentede inspiration fra antropologers fjerne undersøgelse af lignende træk for at bruge den i studier af historiske samfund. Der skete efterhånden en eksotisering af hverdagen med den hensigt at problematisere det kendte: køn, socialisering, sundhed, ernæring med videre. Dermed kom undersøgelserne til at afdække, hvor kulturpræget det almindelige liv i realiteten er. Selv om antropologerne ikke altid var lige begejstrede for resultatet,³⁸ er der retrospektivt næppe tvivl om, at initiativet resulterede i studier, som ellers aldrig havde set dagens lys. Der er imidlertid som om, at en del af 1980'ernes begejstring for fremmedartede indfaldsvinkler også klingede af igen. Sandsynligvis fordi forskerne i de ofte unge fagmiljøer ikke var tilstrækkelig opmærksomme på, at de ikke blot teknisk kunne indlåne kulturteoretiske perspektiver, men også selv skulle være med til at slibe dem til i forhold til materiale og problemer.

I udlandet blev historisk folkekultur et forskningsområde, som under betegnelsen *popular culture* har holdt sig op til i dag med forgreninger ud mod massemediers betydning i moderniseringsprocessen.³⁹ En del

³⁵ N.Z. Davis' formulering med hensyn til den socialhistorie, der lægger sig op ad økonomi og sociologi, som hun skelner fra *new social history*, som har tættere forbindelse til antropologi og litteratur. Jf. Davis 1990: »The Shapes of Social History«, s. 28.

³⁶ Medick 1987: »Missionaries in the Row Boat...«; Samme 1996: *Weben und Überleben ...*; Ginzburg 1979a: »Clues«; Samme 1979b: *Der Käse ...* For en oversigt, se Christiansen 2001: »Forståelsen af det anderledes.«

³⁷ Det giver ingen mening at fremhæve nogle forfattere frem for andre. Flere studier udkom i bogform, og mange præsenterede deres arbejder i artikler. Se særligt tidsskrifter som *Den jyske Historiker* og *Fortid og Nutid* i 1980'erne.

³⁸ Se fx Adams 1981: »Consensus ...«

³⁹ For et tidligt eksempel se Burke 1981: »The 'Discovery' of Popular Culture.« Angående historisk folkekultur i Danmark, se fx Wittendorff 1988: »Fire stolper holder et skiddehus.«

af den internationale *literacy*-debat er delvist en udløber fra dette forskningsfelt, hvilket har vitaliseret de gamle lærdomsstudier mod en egentlig videnshistorie.⁴⁰ Særligt i USA og Frankrig har 1970'ernes og -80'ernes kulturaspekt-interesse udviklet sig til en ny kulturhistorie om næsten alt: trykkekultur, retskultur, protestkultur, høflighedens kultur, livsforsikringens kultur, sommerferiens kultur og meget mere. Det er lige ved, at samfundet og dets mennesker forsvinder endnu engang.

I mikrohistorien kom menneskenes stedlige orientering til at rammesætte undersøgelserne. Det drejer sig som regel om analyser af magtmæssige, sociale og kulturelle relationer. Da disse undersøgelser ofte bygger på et meget stort eller tæt kildestof, ville det være umuligt at nå samme stoflighed i beskrivelsen, hvis større geografiske områder skulle dækkes. Det har imidlertid heller aldrig været mikrostudiernes intention. Den er at gå i dybden med noget, og ikke, som nogle af deres kritikere tror, blot at beskæftige sig med noget småt og overskueligt. Som historiker er det nogle gange nødvendigt med sådanne tætte analyser af daglige relationer for at få noget nyt at vide og ikke blot reproducere det kendte. Min egen tese om den splittede almuekultur før 1800 havde fx ikke kunnet udfoldes uden mikroundersøgelser i udvalgte landsbyer. Ved at sammenføje træk i almindelige menneskers livsforløb på tværs af deres optræden som afgiftsbetalere, fæstere, jorddyrkere, kirkegængere, konsumenter, retssagsdeltagere, trætyve mv. lod det sig gøre at indkredse ret klare forskelle i livsstil mellem grupper i samme landsby.⁴¹

Gennem studiet af næsten alle menneskelige ytringer i mange former for kilder er det muligt at beskrive forhold mellem ellers anonyme mennesker og at karakterisere kulturelle grupperinger eller holdningsmæssige konflikter. Dermed afdækker de mikrohistoriske rekonstruktioner ofte træk i samfund med en anden verdensopfattelse end i dag. Tyge Kroghs studier af magiske forestillinger og synet på natmænd på Sjælland i overgangen mellem det gamle og det moderne samfund er et godt eksempel.⁴² En sådan kulturhistorie inviterer ikke blot læseren til at forstå, hvorfor folk agerede anderledes, fordi de levede i en anden kultur, men også til nærmest at diskutere med de historiske personer, selv om disse måske ikke har skrevet et ord. Hvordan ville man have handlet, hvis man havde stået i deres sted? Det har læsere altid gjort med historiens store personligheder; i dag kan det samme lade sig gøre

⁴⁰ Ses herhjemme bl.a. i Horstbøll 1999: *Menigmands medie*, Appel 2001: *Læsning og bogmarked...*; Fink-Jensen 2004: *Fornuften under troens lydighed*.

⁴¹ Christiansen 1996: *A Manorial World*, s. 175-218.

⁴² Se specielt Krogh 2000: *Det store natmandskomplot*.

på flere niveauer. For forskerne er det gennem sådanne mikrostudier også muligt at udvikle komparative procedurer fra undersøgelse til undersøgelse, hvorigennem historie kan bidrage til den sammenlignende kulturvidenskab.⁴³ Endelig bør det nævnes, at samfundets større begivenheder i lokal øjenhøjde ofte tager sig meget anderledes ud end på det større plan, hvilket kan have betydning for forståelse af politikeres handlinger, som ofte udspiller sig på flere forskellige arenaer.

Mikrohistorien har om nogen fulgt Clifford Geertz' credo om at se tilværelsen *from the native's point of view*, hvilket er nødvendigt for en ordentlig etnograf eller historiker. Er man til gengæld ikke også i stand til at betragte indbyggernes kultur og argumenter udefra, bliver man nemt lige så kulturblind som dem selv.

Helhedssynspunktet. Ekskurs over Troels-Lunds dagliglivsbegreb

Når der i kulturhistorien har været talt om helhedssyn, hentydes der ikke til én total sammenhæng, men mere til den hermeneutiske model om delene, som får mening gennem den helhed – den kontekst – de indgår i. Dermed har de historiske skildringer ofte fået en mere fremtrædende plads end den eksplicite analyse. Når denne skildring også har skullet opbygges på baggrund af det brede kulturbegreb, går opgaven blandt andet ud på at fange helheden »det daglige« ind. Det vil sige det almindelige, gentagede, og kun langsomt foranderlige liv, som trods forstyrrelser og modsatrettede synspunkter trods alt lader sig praktisere i identificerbar form.

Et klassisk eksempel på en sådan dagliglivsskildring er Troels-Lunds monumentale *Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede*, som udkom i 14 bind fra 1879 til 1901. Det er besynderligt i dag at kunne fremhæve dette over hundrede år gamle arbejde i betragtning af den kritik, værket fik af hans kolleger. Ikke ét af *Dagligt livs* bind blev levnet omtale i *Historisk Tidsskrift* – for så havde kollegerne anerkendt ham som fagmand – hvorimod historikerne bind efter bind anmeldte ham i dagspressen.⁴⁴ Troels-Lunds kulturhistorie blev klandret for at være for generaliserende og for manglende kritik med hensyn til det brogede stof, han tog under behandling. Det er stadig berettiget kritik, og har indtil i dag forlenet forfatteren med et tvivlsomt omdømme i universi-

⁴³ Fx kunne Ulrik Langens nævnte bog *Revolutionens skygger* udmærket indgå i en komparativ analyse af emigranter og flygtninges adfærd, tilpasning og mangel på samme i historiske samfund.

⁴⁴ Troels-Lund repræsenterede historismens videnskabelighed, som i empirismens og positivismens optik imidlertid ikke kunne betragtes som rigtig videnskab.

tetsmiljøet. Det er imidlertid tankevækkende, hvor forbeholdne hans kolleger åbenbart måtte stille sig over for de innovative sider, som værket også repræsenterede.⁴⁵ Efterhånden som oplagene steg, opstod en vis beundring over for Troels-Lunds evne til at få læserne i tale, men ellers fremhævede man helst værkets vidtløftighed og tilsyneladende usammenhængende (kulturelle) karakter. Meget taler for, at universitetsmiljøet på grund af det sejrende empiristiske vidensideal næppe var i stand til at se, hvad der samlede Troels-Lunds mange oplysninger og småkildringer til en relativ helhed i stort format. Da eksemplet stadig er lærerigt, kan det være afklarende at illustrere, hvad forfatteren tilsyneladende gjorde.

Troels-Lund (1840-1921) var inspireret af Jacob Burckhardt og af Georg Brandes' dramatiske stil. Forskellen til Burckhardt og andre tysksprogede kulturhistorikere var imidlertid, at *Dagligt Liv* ikke kun kom til at handle om eliten, men også om de brede befolkningsgrupper. Dette historiske folkekulturperspektiv var på det tidspunkt ikke set før. Han inddrog endvidere den materielle kultur i form af boliger, redskaber og klædedragt i historien, ligesom han brugte folkloristisk stof, hvor det i hans øjne passede ind.

Troels-Lunds værk skulle handle om den nordiske renæssance og dens daglige liv, det vil sige et hierarkisk standssamfund. Han startede med at fortælle om befolkningernes geografiske omgivelser og tilværelse i de forskellige stænder, samfundet bestod af, beskrev derpå folks boliger i by og på land, omtalte hoffer og herregårde samt karakteriserede de forskellige samfundslags tøj og mad. I værkets midterbind kunne læseren følge menneskenes ritualer gennem året i hverdag og fest. De efterfølgende bind var primært disponeret efter livets gang fra fødsel og dåb over holdninger og symboler omkring trolovelse, bryllup, ægteskab og kærlighed, død og begravelse samt folks udblik på tilværelsen i almindelighed.

Flere danske og tyske moderne historikere var ikke kun betænkelige ved forfatterens prioritering af syntesen frem for kildeprøvelsen, men var også i tvivl, om skildringer af menneskers almindelige føde, bolig og klæder hørte med til historien.⁴⁶ Der var imidlertid en dybere hensigt

⁴⁵ Her kan peges på hans evne til via nye perspektiver og kilder at karakterisere et samfund gennem dagligdagen, privatlivet, skikke og mad, hans argument om, at alle stænder var i besiddelse af kultur, som skulle beskrives ligeværdigt, hans fordring om en ikke-etnocentrisk indlevelse i fortiden, hans små kulturanalyser i form af fænomeners ændrede betydning (som fx beruselse og kærlighed) og endelig hans billedskabende stil.

⁴⁶ Dietrich Schäfer i Tübingen mente, at kulturhistorikernes – og vist særligt Troels-Lunds – optagethed af jævne folks skikke og vaner, som egentlig udsprang af det menneskelige væsens dyriske del, mest havde interesse blandt de små folk, som ikke i stor-

med Troels-Lunds fokusering på disse emner, som kritikerne tilsyneladende ikke opfattede. Han skrev netop om føde, bolig og klæder, fordi disse aspekter altid havde været fælles for alle mennesker, hvorimod måden at tilberede maden på – og hvad folk spiste – hvordan man klædte sig, og hvordan menneskene boede, varierede alt efter deres kultur og økonomiske formåen. Det vil sige, at de udvalgte aspekter var med til normmæssigt at udskille bønder, borgere/gejstlighed, adel og kongelige fra hinanden, alt efter deres brug af grød og postej, hytte og slot, vadmel og klæde. Dermed fik han ud fra de tre udtryksbærende elementer mad, bolig og tøj trin for trin skildret den daglige kulturelle side af standssamfundets fire niveauer. Dette nærmest kulturanalytiske rammeværk kan stadig være inspirerende at tænke med.

Forfatterens fokusering på menneskers brug af deres materielle omgivelser i første del af værket gjorde, at den sidste del kunne organiseres ud fra livscyklen i forskellige samfundsgrupper. På samme vis som dagens og årets gang i de midterste bind dannede nogenlunde sluttede helheder.⁴⁷ Her er tydelige træk af romantikkens runde, helhedsprægede beskrivelsesmåde. De moderne forskeres ideal var derimod at opløse et historisk kompleks gennem dechifrering af dets enkelte bestanddele.

I sin fremstillingsform søgte Troels-Lund at distancere sig fra den lidenskabsløse stil, som mange humanister overtog fra den sejrige naturvidenskab. Han prøvede i stedet at levendegøre sine menneskelige miljøer, landskaber og situationer. Selv om det sine steder kan forekomme naivistisk, forsøgte han altid sprogligt at »danne billeder«, som han kaldte det, så læseren næsten kunne se menneskene.⁴⁸ Fremstillingsformen blev på den måde i sig selv en form for helhed.

Troels-Lunds fremstilling af fire stænders kulturelle liv i samme samfund var af syntetisk art. Det var sandsynligvis medvirkende til, at mange foretrak ikke at ville erkende perspektivets eksistens, for den slags blev ofte af empirismen opfattet som metafysik. På baggrund af analyse-rammen fremstillede Troels-Lund så gennem sit plastiske sprog livet som noget bevægeligt i historien. Noget, som blandt andet lod sig spo-

magternes tid havde nogle egentlige opgaver i historien. Jf. Schäffer 1913: »Das eigentliche Arbeitsgebiet ...«, s. 277, 266.

⁴⁷ Inden i denne cyklisk-organiske grunddisposition af egentlig synkront tilsnit udfoldede Troels-Lund på alle områder, hvor det var muligt, en anden form for organisk analyse, nemlig den evolutionære, hvad der var karakteristisk for hans tid, men næppe altid vil vække beundring i dag.

⁴⁸ Dette var også et romantisk træk og udvikledes videre i eleven Hugo Matthiessens kulturhistorie. Denne nærmest poetiske måde at erkende og formidle på har rødder langt tilbage, og opmærksomheden på sprogets skabende evne kan genfindes i nutidens eksperimentelle skrivestil.

re og forstå gennem en opfattelse af kultur som menneskelige livsbelysninger og traditionsprægede udtryk. Selv om han også foretog adskillige svinkeærinder undervejs, stillede han disse kulturytringer op over for hinanden, så de på baggrund af standssamfundets lagdeling og den historiske evolution dannede nogenlunde klare forskelle. Det vil i sidste ende sige udtryk for modsætninger i måder at praktisere tilværelsen på. Troels-Lund var næppe selv klar over, hvor nyskabende hans forskning var. På trods af værkets noget uoverskuelige karakter var det samtidig på flere områder også et opbrud fra den udelukkende objektfokuserede kulturopfattelse, som prægede kulturhistorien helt op til sidste tredjedel af 1900-tallet.

Everyday life som relativ helhed?

Troels-Lund var sandsynligvis den første, der virkelig forsøgte at skrive en dagliglivets historie, men hans arbejde dannede ikke skole i det større udland, hvor man kun sjældent kendte hans forfatterskab.⁴⁹ Derfor forblev udbredelsen af han arbejde med samfundets kulturhistorie stort set indskrænket til Skandinavien. I dag må man konstatere, at begrebet dagliglivet nærmest har måttet opfindes på ny, både i historie og sociologi. Efter flere tilløb skete det først i løbet af 1970'erne, men forståeligt nok på en anderledes måde end hos Troels-Lund. Internationalt har Michael Gardiner set initiativet som en udløber af modsætningen mellem, hvad han kalder for systemperspektivet og mikroorienteringen (eller 'den fortolkende *approach*') inden for modernistisk sociologi.⁵⁰ Forløbet er det efterhånden velkendte: Efter mange års dominans satte reaktionen mod systemperspektivet ind. Dette perspektiv byggede på den klassiske antagelse af samfund og kultur som overordnede systemer, der integrerede individerne i helheden. Systemet havde fået primat frem for menneskene, og kritikken hævdede, at det aldrig kunne være tilstrækkeligt blot at beskrive hvordan systemet, strukturen eller institutionerne fungerede. I realiteten var det Wilhelm Diltheys gamle krav til åndsvidenskaberne om forståelse, der igen meldte sig. Hvordan agerer menneskene i systemet, hvad det så end består i, hvordan fortolker de det, og hvorledes forholder de sig samtidig krea-

⁴⁹ Kun et par bind af *Dagligt liv* blev oversat til tysk. Dog præsenterer den sprogkyndige P. Burke altid Troels-Lund positivt, se fx Burke 2004: *What is Cultural History?*, s. 41, 141. På Lars Magnussons foranledning udkom i 1984 Troels-Lunds bind 14 (*Livsafslutning*) i svensk oversættelse som et eksempel på historie, som sætter mennesket i centrum i den historiske proces. *Dagligt liv* blev her præsenteret sammen med nye kulturelle historikere som P. Burke, E.P. Thompson og Jean Claude Schmidtt.

⁵⁰ Gardiner 2000: »Introduction«, i samme red: *Critiques of Everyday Life*, s. 4.

tivt ændrende til det? Dertil kommer, at der i alle sociale processer praktiseres en symbolsk og subjektiv tilskrivning af kulturel mening, som man ikke blot kan se bort fra i hverken sociologi eller historie.⁵¹

I den såkaldt blødere del af sociologien blev de små *community*-studier udtryk for ønsket om sociale beskrivelser, som i højere grad tog hverdagen højtideligt og var opmærksom på, at almindelige mennesker gennem daglig praksis skaber informel eller ikke institutionaliseret politik, som man ikke ville have opdaget ud fra en konventionel undersøgelsestilgang. Bøger som Ronald Frankenberg's klassiske *Village on the Border* er stadig illustrative eksempler. Frankenberg viste, hvordan det i en walisisk kulminelandsby ikke var de formelle, fine institutioner, som mændenes fodboldklub, der var afgørende for forståelsen af byens karakter, men derimod »supporters club«, der gennem basarer skaffede fodboldklubben pengemidler, og som vel at mærke blev styret af kvinderne.⁵² De funktionalistiske *community*-studier er meget forståeligt blevet kritiseret for deres manglende evne til at forklare forandring. Alligevel står de ofte i dag som læseværdige eksempler på, hvordan en del af sociologien forsøgte at løse problemet med systemperspektivets distance til de almindelige mennesker.

På det højere abstraktionsniveau udviklede der sig langsomt en debat om mulighederne for at inddrage det menneskelige i socialvidenskaben og delvis i historie. Her blev de mest fremtrædende forskere litteraturteoretikeren Henri Lefebvre, idéhistorikeren og filosofen Michel de Certeau samt litteraturforskeren Raymond Williams. De arbejdede alle med, hvordan man er i stand til at skildre tilværelsen som *a whole way of life* eller blot *everyday life*, som det formuleres i de engelsksprogede miljøer.⁵³ Selvom deres arbejder stadig nyder anerkendelse, har deres forslag alle haft en abstrakt karakter, som det har vist sig vanskeligt at forene med empiriske studier. Både for forskerne selv, i den udstrækning de var interesserede i det, men også for andre. Der er noget ironisk over, at selv om det er muligt at pege på, hvorfor det daglige, praktiske liv er af betydning, er det tilsyneladende meget vanskeligt at finde farbare teoretisk-metodiske indfaldsvinkler til dette liv. Selv om de nyere praksis-teorier også byder sig til på området,⁵⁴ står både historie og de sociale discipliner med et stadig åbenlyst problem. Det gælder naturligvis

⁵¹ For diskussion inden for tysk historieforskning se Lüdtke 1995: »Introduction«.

⁵² Frankenberg 1957: *Village on the Border*.

⁵³ Lefebvre 2003: *Key Writings*, heri: »The Critique of Everyday Life« s. 69-108; de Certeau 2005: »The Practice of Everyday Life ...«; Williams 1967: *Culture and Society*, s. viii, xvi.

⁵⁴ Dette er et meget omfattende felt, men Pierre Bourdieu og Anthony Giddens er de nu klassiske frontfigurer.

også kulturhistorien, hvis man vil videre fra Troels-Lund eller mikrostudierne.

Hvordan kan man opfatte de relative helheder, som mennesker indgår i, som både individuelle og som dele af noget alment eller større? Og hvordan beskriver man folk og deres daglige bearbejdning af noget både gammelt og noget nyt i samvær med andre mennesker og i ramme af de konkrete omgivelser? Hvis vi ikke fortsat tør stille spørgsmålene, er det tvivlsomt, om vi bliver bedre til at give svarene.

Én af de få, som har formuleret et elegant bud på disse spørgsmål er Simon Schama, som i *The Embarrassment of Riches* beskriver, hvordan forskellige erhverv, befolkningsgrupper og byer, ofte uden fælles sprog, religion og regering, i 1600-tallet nærmest transformerede sig selv til det moderne, republikanske Holland. Schama er interesseret i hollændernes nye identitet som dem, der havde befriet sig selv fra Spanien, og prøver at vise, hvordan selv forandringer i det daglige liv var en del af denne proces.⁵⁵

Christopher Lasch er en anden amerikansk historiker, som har givet et forslag til, hvordan man på baggrund af de seneste par århundredes vestlige udvikling kan karakterisere det aktuelle, amerikanske hverdagsliv koncentreret om selvet og det materielle forbrug. I bøgerne *Narcissismens kultur* og *Det eneste sande Paradis. Fremskridtet og dets kritikere* analyserer Lasch baggrunden for den sekulariserede, moderne mennesketype og viser, hvordan både den radikale og konservative (amerikanske) fremskridtstro i hans øjne ser ud til at spille fallit.⁵⁶ Det særligt interessante var, at Lasch' fremstilling i allerhøjeste grad blev præsenteret som stor historie, og at han igen bragte historikeren tilbage i rollen som aktuel kulturkritiker.

Fortællingen og den eksistentielle historie

Det sidste større emne for en del af den nyere kulturhistorie er selve skrivningen af historie. Lawrence Stone hævdede allerede i 1979, at fortællingen var kommet igen, men egentlig var den aldrig helt forsvundet.⁵⁷ Siden begyndelsen af 1900-tallet var den blot kommet i stadig stærkere miskredit blandt laugets akademikere. Det er egentligt paradoksalt, at fagfolkene lod en så central del af historie overgå til de skøn-

⁵⁵ Schama 1988: *The Embarrassment of Riches*. Schama er nok bedst til at skildre middelklassen og er tilbøjelig til at opfatte kulturen som kollektiv. Han kobler ikke kultur til differentieret social praksis og fremstiller sandsynligvis et for harmonisk helhedsbillede.

⁵⁶ Originaltitler: *The Culture of Narcissism* (1979) og *The True and Only Heaven* (1991).

⁵⁷ Stone 1979: »The Revival of Narrative ...«.

litterære forfattere og lærerne, idet fortællingen siden oldtiden havde været en integreret del af disciplinen. I realiteten besad historiefaget her noget unikt. Men ud fra historiens nye videnskabelighed kunne den ikke samtidig være fortælling. Problemet var blot, at historie slet ikke kan undgå at være det. Den kan ganske vist vælge at fortælle dårligt, men den kan også vælge fortsat at være med til at udvikle fortællingens muligheder i forhold til opgavens art.⁵⁸

Mennesker elsker gode historier, hvad fagfolk ofte har glemt i deres interesse for analysen og den neutrale deskription. Flere forskere er i dag begyndt at præsentere i det mindste nogle af deres skriftlige arbejder som fortællinger, både på grund af den narrative strukturs pædagogiske muligheder, og fordi denne historiske skrive- og fortælleform igen er tilgængelige, når man afstår fra at bruge begrebssproget i teksten. Hensigten er alt andet end at fortælle røverhistorier.⁵⁹ Udfordringen er nærmere at placere sine analyser bag teksten, samtidig med at styre fortællingen og tage fornødent hensyn til de historiske menneskers egne stemmer i det omfang de kan dokumenteres.⁶⁰

Nogle af de første eksempler på nye historiske fortællinger sås i 1980'ernes begyndende interesse for biografien, en historiegenre, som havde været ringeagtet af både den positivistiske rationalisme, marxismen og strukturhistorien. Det var de skønlitterære forfattere, der startede den nye biografibølge, men historikerne fulgte hurtigt efter, sandsynligvis fordi det her igen var tilladt at skrive om mennesket. Biografien har senere fået tilføjet nye analytiske dimensioner, men besidder i sin grundstruktur livets lille helhed fra fødsel til død. Fordi menneskers livsforløb både kan være karakteriseret af tilfældigheder og af formelle rammer, er enkeltpersoners biografier også af betydning for at forstå forholdet mellem folks liv og det samfund, de indgår i. Gennem personspejlingen giver biografien endvidere læseren muligheder for identifikation med fortidige forhold, om end inden for forholdsvis snævre rammer. Biografien behøver imidlertid ikke kun at være et mål i sig selv. Den lader sig også bruge som et middel til bedre at forstå forhold i den biograferede persons omverden. Det ses fx i, hvad der kaldes for den videnskabelige biografi, som i udlandet har vundet en vis udbredelse, ofte inden for beskrivende analyser af filosoffer og naturforskere. I Dan-

⁵⁸ For en grundigere – og sjælden – diskussion af dette emne, se Mordhorst 2002: *På sporet af historien*, 2, specielt indledningen.

⁵⁹ For en oversigt i europæisk historiografi, særligt mht. historikeres brug af såkaldte litterære kilder, se Maza 1996: »Stories in History«.

⁶⁰ Min egen bog *Lykkemagerne* (2002) kan betragtes som et personligt forsøg i denne retning. Forfatteren skal langt fra gemme sig selv bort, for så står man ikke ved sit ansvar som forsker og forfatter, men skal heller ikke fylde det hele.

mark har Thomas Söderqvist i sit værk om biomedicineren Niels Jernes videnskabelige indsats brugt biografien som middel til at sandsynliggøre sammenhænge mellem Jernes livsforståelse, hans private liv samt hans videnskabelige karriere og resultater.⁶¹

Den gode historie er både nem og svær. Når den er bedst, kan den afdække flere lag af mening i tilsyneladende enkle historiske begivenheder, og den kan indirekte rejse spørgsmål af næsten personlig karakter. Det er på denne måde humaniora både kan være akademisk forskning og eksistentiel praksis. Gennem den fortællende historie kan man glimtvis sætte sig ind i fortidige menneskers grumme eller skønne hverdag og se, at der findes andre former for problemer eller rationalitet end dem, der er fremherskende i dag. Ved at tage stilling til menneskenes tilværelse bruger man dem i sit eget liv. Gode historier er en slags lignelser, der alle dage har været med til at proportionere erkendelsen af egne handlinger. Det sker, hvor vi er i stand til at overskride vor traditionelle forståelseshorisont i mødet med det historisk eller kulturelt fremmede og anderledes. At kunne praktisere det, må betragtes som en niche for faget.

Nogle fagfolk kan imidlertid ikke lide den dimension ved historie og prøver at se bort fra den. I modernismens periode var det akademiske ideal, at historieforskningen skulle give svar på de problemer, den selv rejste, og ikke meget mere. Fra grækernes tid er historie i praksis også altid indgået som en del af menneskets dannelse i dette ords klassiske betydning. Nemlig som historier om, hvordan mennesket er blevet til et kulturelt menneske med eksempler på, hvad der er efterstræbelsesværdigt og forkasteligt. Lige meget om man etisk er enig eller uenig, kan man ikke undgå, at historie har været brugt på den måde. I stedet for at se bort fra det, kunne fagmanden forholde sig til, at historie nu engang bruges til både at føle, tænke og erindre med. Det behøver ikke direkte at være som forfatter af moderne udgaver af Ove Mallings *Store og gode handlinger* fra 1777, endsige af de aktuelle kanoner. Det kan også være en besindelse på, at historikeren, som praktiserer et fag, der i høj grad har med livet at gøre, altid har mulighed for at være andet og mere end blot specialist, nemlig en lærer i fortidens verden. Dette er en efterhånden glemt rolle i historikerens praksis. Det er imidlertid et privile-

⁶¹ Se fx Shortland & Yao 1996: *Telling Lives in Science*, Söderqvist 1998: *Hvilken kamp for at undslippe*. Söderqvists bog har affødt debat i både humaniora og lægevidenskab. Jeg skal ikke her prøve at evaluere argumenterne, men nævner værket som et af de få eksempler herhjemme på brug af biografien til at afdække »private forholds« betydning for forståelsen af personens kreative, videnskabelige liv. Hovedpointen er imidlertid nok, at netop livet kun begribes som en form for helhed,

gium at få lov til at deltage i den form for kreativ formidling med mere end nuet for øje: At udforske fortidens historier og i skrift og tale brede dem ud i lys af den samtid, man selv lever i, og underlagt de spørgsmål, som trænger sig på for nutidens mennesker.

Afrunding

De fleste kulturhistorikere er i dag opmærksomme på, at historiske samfund ikke blot lader sig beskrive fra en ende af, at der altid eksisterer flere lag af mening med rod i forskellige opfattelser af tilværelsen, og at forskeren kun er i stand til at opfatte samfundet partielt.⁶² Når historikeren sætter sig for at fremstille træk af dette samfund i skriftlig form, afspejler han eller hun ikke blot en historisk realitet på en nutidig tekstuel scene. Man er ude i et langt mere alvorligt projekt, samtidig med at forskeren også gennem sin egen fremstilling er med til at skabe en ny virkelighed – lige meget om han ønsker det eller ej. Dette har sat historiske kulturforskere i en vanskelig situation. På den ene side har de vendt sig mod en for dem abstrakt, antikveret modernisme for at forsøge at genvinde mennesket i hverdagen. På den anden side hæmmer sproget – gennem den historiske og nutidige læsning, tolkning og skrivning af virkeligheden – forskerne i den mere konkrete fremstilling, de ofte stræber efter.

I meget af den Foucault-inspirerede forskning argumenteres der ofte for, at det eneste, den humanistiske forsker har adgang til, er de mentale og sproglige repræsentationer af tilværelsen uden nogen entydig forbindelse til det, de foregiver at afspejle. Heroverfor har den italienske historiker Giovanni Levi og flere med ham kritiseret de mest erkendelsesrelativistiske forskere for på en overlegen måde at skjule sig bag de fremstillede repræsentationer – hvad de end kaldes – i stedet for selv at turde være til stede i en mere gennemskuelig fremstilling. Levi taler endda om den narrative mikrohistorikers redegørelse for dele af samfundets funktioner gennem *solid facts*.⁶³ I mine øjne har begge parter tendens til at sætte sagen på spidsen. Den mangfoldige historiske verden lader sig aldrig fremstille i forholdet én til én. Til gengæld konfronteres menneskene hele tiden med den som fragmenter af fortidens efterladenskaber i nutiden, i dokumenter og deres indbyrdes retorik, i de langsomt omskabte landskaber, i byrum man går igennem, samt i vort sprog og dets mening. Det er, hvad historikeren på forskellig vis

⁶² Læs evt. Kayser Niensens afvejede indledning i Kayser Nielsen 2004: »Historisk kulturanalyse...«

⁶³ Levi 2001: »On Microhistory ...«, s. 99, 105, 109f.

kan mediere gennem sit kulturelle perspektiv – så transparent og redeligt, som vedkommende formår det.

På trods af de aktuelle teoretiske debatter om emnet, har en del kulturhistorikere insisteret på en ny form for materialenær konkrethed, om end med et andet sigte end i den ældre, historiske realisme.⁶⁴ De bruger bevidst en ny, narrativ realisme til fx at afdække et fortidigt normsystem gennem konkrete citater for at respektere stoffets materialitet i forhold til læserne; mange gange med anvendelse af essayets virkemidler. Ikke for at tilstræbe én objektiv beskrivelse, i stil med gammel, litterær naturalisme, eller for at efterligne den forgangne tid, men derimod for at gengive i det mindste dele af en historisk verden for mennesker, der i dag lever på en anden måde. Dette er aldrig uden erkendelsesmæssige problemer. Spørgsmålet er imidlertid, om historie ikke må fordre et vist minimum af en form for realisme for at kunne leve op til sit navn.

Man skal være opmærksom på, at denne nyrealistiske interesse for teksten, for tingene og for stedet sker i en forskningssituation,⁶⁵ hvor mange i dag tvivler på, om der findes en sådan totalforståelse af historien, som den, der blev forudsat i den 100 år gamle, realistiske historie. En fremstilling, som nærmest forventedes at tilfredsstille et ønske om historisk fuldstændighed, og nogle gange fik forskerne til at gå i knæ under åget.⁶⁶ I en sådan situation finder nogle historikere det i øjeblikket mere forsvarligt at studere mindre helheder eller brudstykker af virkeligheden, hvilken betegnelse man end vil bruge. Den store historie skal nok finde sine skribenter. Der vil altid eksistere forskere, som ønsker, at vi skal forstå os selv som produkt af styrende forudsætninger eller strukturer. Kulturhistorikerne vil derimod gerne vise mennesket som aftagere af noget fortidigt og som skabende af historie. Også gennem folks aktiviteter på det daglige niveau; dér hvor forandring ofte ligger i svøb i sprækkerne på ethvert samfund. Derfor stræber kulturorienterede historikere efter at lære fortidens mennesker at kende – bare en lille smule – for hvordan skal man ellers forstå meningen med deres handlinger? Af den grund lever kulturhistorikerne med uløste teoretiske problemer. Det er de ikke ene om.

⁶⁴ Se også Horstbøl 1990: »»Tingenes Natur er ikke en Roman«...«, s. 114f.

⁶⁵ Dette træk ses i flere discipliner, hvor man eftertænker sin modernistiske praksis.

⁶⁶ Se Mordhorst 2001: »Fortællinger som nationalhistorisk genre«, s. 137, om A.D. Jørgensen og hans ufuldendte, samlede Sønderjyllandshistorie.

Citeret litteratur

- Adams, John W. 1981: »Consensus, Community, and Exoticism«, *Journal of Interdisciplinary History*, 12:2.
- Andersson, Lars M. 2005: »Redaktören har ordet«, [Svensk] *Historisk Tidskrift*, 3/2005.
- Appel, Charlotte 2001: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, 1-2, Kbh.
- Bjørn, Claus 1997: »Dansk faghistorie mellem Apollo og Minerva: Signalement af et fag med kontinuitet«, *Kritik*, 127.
- Burckhardt, Jacob 1987 (1860): *Renæssancens kultur i Italien*, Viby.
- Burke, Peter 1981: »The 'Discovery' of Popular Culture«, i Raphael Samuel red: *People's History and Socialist Theory*, London.
- Samme 2004: *What is Cultural History?*, Cambridge.
- de Certeau, Michel 2005: »The Practice of Everyday Life. 'Making do': Uses and Tactics«, i Gabrielle M. Spiegel red: *Practicing History. New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, London.
- Christensson, Jakob red. (2004-): *Signums svenska kulturhistoria* 1-8, Lund.
- Christiansen, Palle Ove 1996: *A Manorial World. Lord, Peasants and Cultural Distinctions on a Danish Estate 1750-1980*, Oslo.
- Samme 2000: *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*, Kbh.
- Samme 2001: »Forståelsen af det anderledes. Om Carlo Ginzburg og mikrohistorie«, *Historisk Tidsskrift*, 101:1.
- Samme 2002: *Lykkemagerne. Gods og greve forvalter og fæster i 1700-tallets verden*, Kbh.
- Current Anthropology* 1999; Special issue: 'Culture – a Second Chance?'.
Davis, Natalie Zemon 1981: »The Possibilities of the Past«, *Journal of Interdisciplinary History*, 12:2.
- Samme 1990: »The Shapes of Social History«, *Storia della storiografia/History of Historiography*, 17.
- Den jyske Historiker* 1991, Ekstranummer: 'Det kulturhistoriske Opbrud'.
- Egaa Kristensen, Bent 2002: »Historisk metode og tegnets analytik«, *Historisk Tidsskrift*, 102:1.
- Esmark, Kim 2002: »Selvfornedrelsens strategier. Magt, konflikt og rituel ydmygelse omkring Skt. Martin af Tours«, i Ulrik Langen red: *Ritualernes magt. Ritualer i europæisk historie 500-2000*, Roskilde.
- Fink-Jensen, Morten 2004: *Fornuften under troens lydighed. Naturfilosofi, medicin og teologi i Danmark 1536-1636*, Kbh.
- Fjord Jensen, Johan 1988: »Det dobbelte kulturbegreb – den dobbelte

- bevidsthed«, i Hans Hauge & Henrik Horstbøll red: *Kulturbegrebets kulturhistorie*, Aarhus.
- Frankenberg, Ronald 1957: *Village on the Border. A Study of Religion, Politics and Football in a North Wales Community*, London.
- Gardiner, Michael E. red: 2000: *Critiques of Everyday Life*, London.
- Ginzburg, Carlo 1979a: »Clues: Roots of a Scientific Paradigm«, *Theory and Society*, 7.
- Samme 1979b: *Der Käse und die Würmer. Die Welt eines Müllers um 1600*, Frankfurt.
- Henningsen, Peter 2006: *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*, 1-2, Kbh.
- Herder, Johan G. 2002 (1774): *Endnu en historiefilosofi til menneskehedens dannelse*, Kbh.
- Horstbøll, Henrik 1990: »»Tingenes Natur er ikke en Roman«. Om historieskrivningens tider og rum«, *Den jyske Historiker*, 50.
- Samme 1999: *Menigmands medie: Det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840*, Kbh.
- Iggers, George 1997: *Historiography in the Twentieth Century*, Hanover & London.
- Jensen, Bernard Eric 1990: »Kulturhistorie – et nyt og bedre helhedsbegreb?«, *Historisk Tidsskrift*, 90.
- Kayser Nielsen, Niels 2004: »Historisk kulturanalyse mellem vilkår og vilje – nogle pejlinger«, *Kontur. Tidsskrift for kulturstudier*, 8. (WWW.hum.au.dk/kontur08.html).
- Krogh, Tyge 2000: *Det store natmandskomplot. En historie om 1700-tallets kriminelle underverden*, Kbh.
- Langen, Ulrik 2002: »Ritual, symbol, tekst og praksis – nogle teoretiske og metodiske overvejelser«, i samme red: *Ritualernes magt. Ritualer i europæisk historie 500-2000*, Roskilde.
- Samme 2005: *Revolutionens skygger. Franske emigranter og andre folk i København 1789-1814*, Kbh.
- Lasch, Christopher 1982: *Narcissismens kultur*, Kbh.
- Samme 1991: *Det eneste sande Paradis. Fremskridtet og dets kritikere*, Haslev.
- Lefebvre, Henri 2003: *Key Writings*, New York.
- Levi, Giovanni 1991: »On Microhistory«, i Peter Burke red: *New Perspectives on Historical Writing*, Oxford.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel 1986 (1975): *Montaillou – en middelalderlandsby og dens mennesker*, Kbh.
- Luria, Keith & Romulo Gandolfo 1986: »Carlo Ginzburg. An Interview«, *Radical History Review*, 35.
- Lüdtke, Alf 1995: »Introduction: What is the History of Everyday Life

- and Who Are Its Practitioners?«, i samme red: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, New Jersey.
- Lyotard, Jean-François 1990 (1979): »The Postmodern Condition«, i Jeffrey Alexander & Steven Seidman red: *Culture and Society: Contemporary Debates*, Cambridge.
- McCracken, Grant 1990: *Culture and Consumption. New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*, Bloomington.
- Malling, Ove 1777: *Store og gode handlinger af danske, norske og holstenere*, Kbh.
- Manniche, Jens Chr. 1981: *Den radikale historikertradition*, Århus.
- Maza, Sarah 1996: »Stories in History: Cultural Narratives in Recent Works in European History«, *American Historical Review*, 101:5.
- Medick, Hans 1987 (1984): »'Missionaries in the Row Boat'? Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History«, *Comparative Studies in Society and History*, 29:1.
- Samme 1996: *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900: Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*, Göttingen.
- Mordhorst, Mads 2001: »Fortællinger som nationalhistorisk genre«, i Claus Møller Jørgensen & Carsten Tage Nielsen red: *Historisk analyse – nye teorier og metoder*, Roskilde.
- Samme 2002: *På sporet af historien*, 1-2. Ph.d.-afhandling, Institut for Historie, Københavns Universitet.
- Niethammer, Lutz 1983: *Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930 bis 1960*, 1-2, Berlin.
- Olden-Jørgensen, Sebastian 1997: »At vi maa frygte dig af idel kjærlighed – magtudøvelse og magtiscenesættelse under den ældre danske enevælde«, *Fortid og Nutid*, 4.
- Samme 2001: »Hvad er kildekritik? Et essay om arven fra Erslev og den sproglige vending«, *Historisk Tidsskrift*, 101:2.
- Pallares-Burke, Maria Lúcia G. red. 2002: *The New History. Confessions and Conversations*, Cambridge.
- Paterson, Mark 2006: *Consumption and Everyday Life*, London.
- Roche, Daniel 2000: *A History of Everyday Things. The Birth of Consumption in France 1600-1800*, Cambridge.
- Sabean, David 1976: »Verwandschaft und Familie in einem württembergischen Dorf 1500 bis 1870«, i Conze, Werner red: *Socialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*, Stuttgart.
- Sandmo, Erling 2002: »Gammel og ny kulturhistorie«, i Anders Johansen m.fl. red: *Tingenes tale. Innspill til museologi*, Bergen.
- Schama, Simon 1988: *The Embarrassment of Riches. An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age*, London.

- Schäffer, Dietrich 1913 (1888): »Das eigentliche Arbeitsgebiet der Geschichte«, i samme: *Aufsätze, Vorträge und Reden*, bd. 1, Jena.
- Shortland, Michael & Richard Yao red. 1996: *Telling Lives in Science. Essays on Scientific Biography*, Cambridge.
- Simonsen, Dorte Gert 2001: »Tegn og iagttagelse. At læse Erslev efter 'den sproglige vending'«, *Historisk Tidsskrift*, 101:1.
- Stone, Lawrence 1979: »The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History«, *Past and Present*, 85.
- Svenstrup, Thyge 2006: *Arup – En biografi om den radikale historiker Erik Arup, hans tid og miljø*, Kbh.
- Söderqvist, Thomas 1998: *Hvilken kamp for at undslippe. En biografi om immunologen og nobelpristageren Niels Kaj Jerne*, Kbh.
- Thompson, E.P. 1979 (1963): *The Making of the English Working Class*, Penguin Books.
- Samme 1976: »Folklore, Anthropology and Social History«, *Indian Historical Review*, 1.
- Troels-Lund, Troels 1914 (1879-1901): *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede*, 1-14, 4. udg, Kbh.
- Samme 1984: *Att dö i Norden. Föreställningar om livets slut på 1500-talet*, Stockholm.
- Williams, Raymond 1967: *Culture and Society 1780-1950*, London.
- With, Thomas 1996: »Tal dansk din sorte hund« [Interview med dir. Jens Morten Hansen], *Magisterbladet*, 1/96.
- Wittendorff, Alex 1988: »'Fire stolper holder et skidehus'. Tidens forestillingsverden«, i Svend Ellehøj red: *Christians 4.s verden*, Kbh.